

PALEO- AKTUEEL

2

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1991, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: G.J. Bartstra

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0251-8

PALEO-AKTUEEL

2

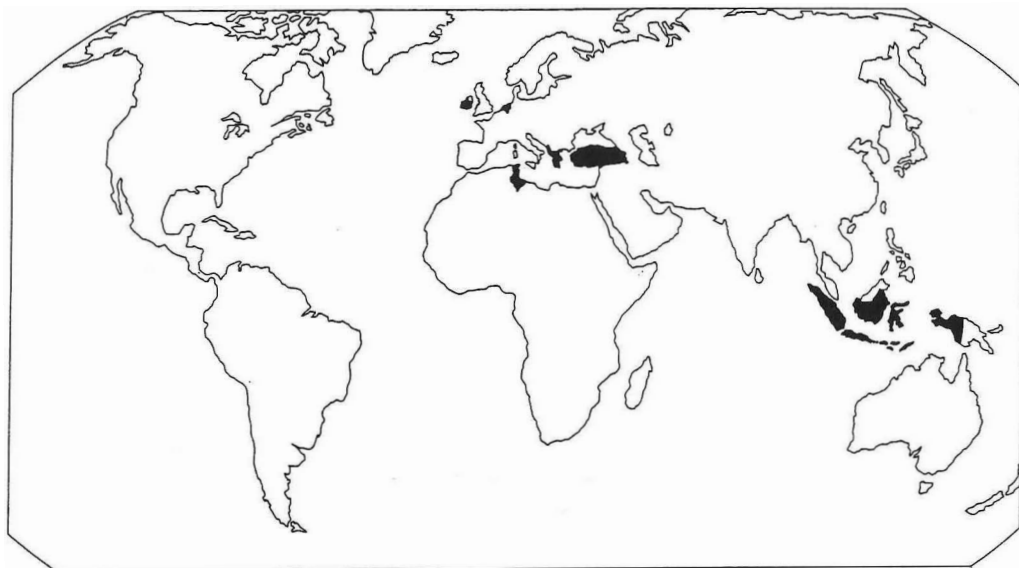
redactie

**Mette Bierma
Jurjen M. Bos**

Biologisch-Archaeologisch Instituut

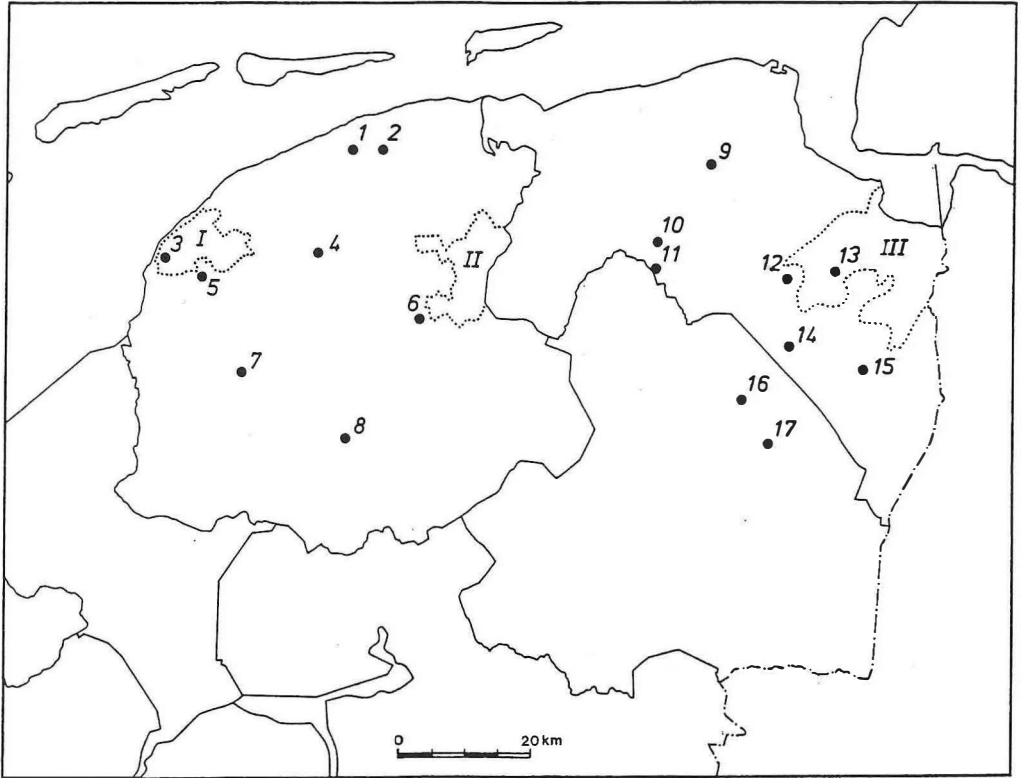
Groningen, 1991

In deze aflevering: Griekenland, Ierland, Indonesië, Nederland, Tunesië en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Oosterbeintum; 2. Foudgum; 3. Wijnaldum; 4. Leeuwarden; 5. Doijum; 6. Egbertsgaasten; 7. Bons; 8. Oudehaske; 9. Stedum; 10. Groningen; 11. Neerwolde; 12. Zuidwolde; 13. Scheemda; 14. Wildervank; 15. Onstwedderholte; 16. Gieten; 17. Bronneger; I. De Bjirmen; II. Achtkarspelen-Drachten-Eestrum; III. Dollardboezem.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA Het BAI op Sulawesi: verkenningen in de Walanae vallei	9
S. BOTTEMA, H.A. GROENENDIJK & E. MOOK-KAMPS Archeologisch en palynologisch onderzoek van een pingo te Wildervank (Gr.)	15
D. STAPERT Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990	19
E. KRAMER Mesolithische vondsten bij Egbertsgaasten (Fr.)	25
S. BOTTEMA, F. BOTTEMA & N. BOTTEMA-MACGILLAVRY De exploitatie van een infrastructureel traag ecosysteem: het verzamelen van wijngaardslakken	28
P. KROEZENGA, J.N. LANTING, R.J. KOSTERS, W. PRUMMEL & J.P. DE ROEVER Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.)	32
J.N. LANTING & S. BOTTEMA Aanwijzingen voor een pre-Trechterbekerlandnam in het Gietsenveentje, gem. Gieten (Dr.)	37
A.T. CLASON De radius-beitels van Ilipınar (Turkije)	40
E. DRENTH & A.E. LANTING De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen	42
H.A. GROENENDIJK Grafheuvels op de Onstwedderholte (gem. Stadskanaal, Gr.)	47
B. RAFTERY & W.A. CASPARIE Houten veenwegen in Ierland	52
I.-L. STUIJTS Kinderoffers in de Tophet (Carthago); houtskoolonderzoek	58
J.M. PASVEER Foudgum (Fr.) in de Romeinse tijd	62

O.H. HARSEMA	
Wat Amerika ons kan leren: over 19e-eeuwse landschaps- schilderijen en ethno-ecologische geschiedschrijving	66
R. NEEF & S. BOTTEMA	
Mest als bron voor verkoold plantaardig materiaal uit opgravingen in het Nabije Oosten. Waarnemingen en experimenten	72
J. MOLEMA	
Archeologische verkenningen in de landinrichtingsgebieden Achtkarspelen, Eestrum en Drachten (Fr.)	77
A. EFSTATHÍOY, Z. MALAKASIÓTI & H.R. REINDERS	
Een survey in het gebied ten noorden van Hellenistisch Halos (Griekenland)	82
Y. DIJKSTRA	
De archeologie in ruilverkaveling De Bjirmen (Fr.)	87
W. PRUMMEL & E. KNOL	
Strandlopers op de brandstapel	92
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnaldum (Fr.)	97
T. LOOIJENGA	
De runeninscriptie van Doijum (Fr.): echt of vals?	100
W.A. CASPARIE	
Houtgebruik in het vroeg-middeleeuwse grafritueel in Noord-Nederland	103
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER	
De wierde De Weer bij Stedum (Gr.)	108
J.M. BOS, J.K. BOSCHKER, A. JAGER & D.M. VISSER	
Een terpje en een wier in Bons, bij Sneek (Fr.)	111
C.R. JAGER	
Veenterpen in Neerwolde (Gr.); het aardewerk van terp nr. 3	115
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse bedijking aan de rand van de Dollard bij Zuidbroek (Gr.)	118
J. MOLEMA	
Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)	123
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Scheemda (Gr.)	127

G.L.G.A. KORTEKAAS Opgraving Wolters-Noordhoffcomplex te Groningen (Gr.)	130
J.T. ZEILER & J. SCHELVIS Veren, mijten en een luis	134
A. JAGER Het Kapittelhuis te Leeuwarden (Fr.)	137
W.A. CASPARIE & J. SCHONEVELD Een pseudo-leienboekje van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	140
P. BAKS De burcht van graaf Edzard in de stad Groningen, 1506-1514	143
J. SCHELVIS Een ei hoort erbij... Parasieten in en op de 17e-eeuwse bewoners van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	149

VEREN, MIJTEN EN EEN LUIS

Jørn T. Zeiler en Jaap Schelvis

Tijdens de opgraving op het terrein van het voormalige Wolters-Noordhoffcomplex in de Groninger binnenstad, in juni van dit jaar, werd een aantal veren gevonden. De veren lagen bij elkaar, ingebed in (vermoedelijk) een mestpakket, en dateren waarschijnlijk uit de late middeleeuwen (13e eeuw). Het betrof vier, vrijwel complete, grote veren, alsmede enkele donsveertjes en een tiental veerfragmenten. De staat van conservering was opvallend goed (fig. 1): zo was in de schachten het merg nog aanwezig.

Aangezien veren geen gangbare vondsten in een archeologische context zijn, werd besloten hier speciale aandacht aan te besteden, en te proberen zowel de vogelsoort vast te stellen als mogelijke veerparasieten op te sporen en te determineren. Wat het eerste betreft was de aanvankelijke gedachte dat het hier om resten ging van een ter plaatse geplukte kip, eend, duif of gans, mede omdat geen botfragmenten werden aangetroffen. Een poging om met behulp van ornithologische handboeken de veren op soort te determineren had geen resultaat, aangezien deze literatuur voornamelijk aanwijzingen geeft voor determinatie op grond van kleur en tekening (Brown et al., 1987; Bauer & Glutz von Blotzheim, 1968; 1969; Glutz von Blotzheim & Bauer, 1973; 1980). De betreffende veren waren alle zwart, en het was de vraag of dit wel de oorspronkelijke kleur was. Om die reden werd besloten een externe deskundige in te schakelen: drs. T.G. Brom, werkzaam op het Instituut voor Taxonomische Zoölogie van de Universiteit van Amsterdam. De vier grote veren werden hem toegestuurd. De eerste indruk dat het hier staartveren van een kraaiachtige betrof, werd bevestigd door microscopische vergelijking van baarden

van deze veren met die uit staartveren van zwarte kraai (*Corvus corone corone*) en roek (*Corvus frugilegus*). Het was niet mogelijk de determinatie verder te specificeren. Brom merkte op dat de opgegraven veren minder glans vertonen dan die uit de vergelijkingscollectie van het Instituut voor Taxonomische Zoölogie. Volgens hem kan dit veroorzaakt zijn door het feit dat de veren vele eeuwen in de grond hebben gezeten. In dat verband moet worden opgemerkt dat de veren aanvankelijk, toen ze nog vochtig waren, meer glans vertoonden, maar naarmate ze droogden doffer werden.

Nauwkeurige controle van de veren met behulp van een stereo-microscoop leverde de resten van drie veerparasieten op: twee veermijten en een veerluis. Hierbij moet worden opgemerkt dat de veer alleen aan de buitenzijde is bekeken; parasitaire mijten die in het merg van de schacht leven zoals de geslachten *Syringobia* en *Thecarthra* kunnen dus over het hoofd zijn gezien.

De beide veermijten behoren tot de familie der Analgesidae, een zeer soortenrijke groep mijten die zich voedt met fragmenten van veren en huidschilfers. Een specifieke gastheer-parasietrelatie treedt bij deze familie het meest uitgesproken op bij zeevogels. Bij zangvogels, zoals de kraai en de roek, is veel minder sprake van een dergelijke soortspecifieke binding (Evans & Sheals, 1961).

Heel anders ligt dit bij de veerluizen. De ruim 2500 beschreven soorten van deze insectenorde (Mallophaga) zijn voor het overgrote deel strikt gebonden aan een bepaalde gastheer. Zo zeer zelfs dat, volgens de wet van Kellogg, de taxonomische verwantschap van twee vogelsoorten kan worden afgelezen aan de mate van overeen-

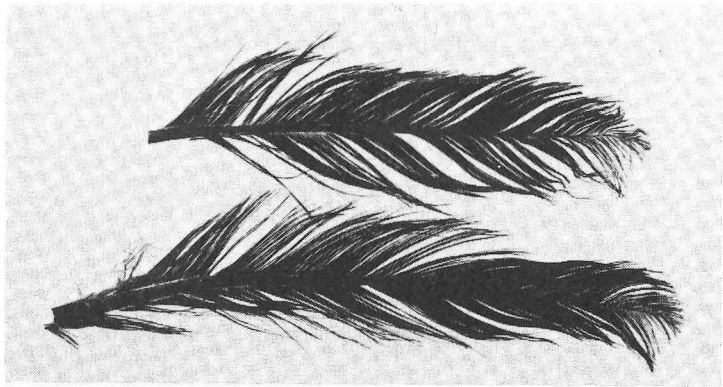

Fig. 1. Twee van de vier complete staartveren van een kraai of roek.

komt tussen de luizenfauna's van de beide soorten. Wanneer de conserveringstoestand van de veerluisrest een determinatie tot op soort zou hebben toegestaan zou het dus in theorie mogelijk zijn geweest om op grond van deze determinatie een antwoord te geven op de vraag: kraai of roek?

Blijft de vraag hoe de veren hier terecht zijn gekomen. De betreffende vogel kan in ieder geval ter plaatse zijn gevangen. Het is bekend dat in de stad Groningen vanouds in de meeste parken roekenkolonies zijn geweest. Zo zat er in de twintiger jaren van deze eeuw een kolonie op het Martinikerkhof, in de directe nabijheid van de vindplaats. Als gevolg van stadsuitbreiding is de soort in de loop van de tijd als broedvogel verdwenen; sinds 1970 is alleen in het Stadspark nog een kolonie te vinden (Steeneken, 1983b). De zwarte kraai is vergeleken met andere kraaiachtigen vrij schuw, en komt wellicht daardoor in moderne steden zelden als broedvogel voor (Steeneken, 1983a). In de late middeleeuwen zal de soort echter, net als de roek, een algemenere broedvogel zijn geweest in de stad Groningen.

Moeilijker te beantwoorden is de vraag met welk doel de vogel is geplukt. De meest plausibele verklaring is dat het hier om een tam exemplaar gaat, dat ter plekke als huisdier is gehouden. Het verwijderen van de staartveren zou dan kunnen hebben gediend om te beletten dat de vogel wegvloog. In dit verband kan worden gewezen op het vroegere gebruik om in moestuinen Kieviten in te zetten voor de bestrijding van slakken en ander ongedierte: ook bij

deze dieren werden de staartveren verwijderd om te garanderen dat zij binnen de moestuin bleven (Anonymus, z.j.).

Een heel andere verklaring kan worden gezocht in het vroegere gebruik om een kraaienhuid op het voorhoofd te leggen ter bestrijding van hoofdpijn. In dat geval zou men echter verwachten dat ook veren van andere delen van het lichaam zouden zijn aangetroffen.

Summary

*During the excavation at the former Wolters-Noordhoff complex in Groningen in 1990, four complete feathers and a dozen fragments of feathers were found in a late medieval (13th century) dung deposit. The feathers were identified as belonging to either Carrion Crow (*Corvus corone corone*) or Rook (*Corvus frugilegus*). On the feathers the remains were found of two feather-mites (*Analgesidae*) and a feather-louse (*Mallophaga*).*

Literatuur

- Anonymus, z.j. *De steen der wijzen, algemeen receptenboek inhoudende 850 recepten voor allen en over alles*. Z.p.
- Bauer, K.M. & U.N. Glutz von Blotzheim, 1968. *Die Vögel Mitteleuropas*. 2. Anseriformes. 1. Teil. Frankfurt a.M.
- Brown, R., J. Ferguson, M. Lawrence & D. Lees, 1987. *Traces and signs of the birds of Britain and Europe. An identi-*

- fication guide*. Londen.
- Evans, G.O. & J.G. Sheals, 1961. *The terrestrial acari of the British Isles*. Londen.
- Glutz von Blotzheim, U.N. & K.M. Bauer, 1973. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. 5. *Galliformes und Gerriiformes*. Wiesbaden.
- Glutz von Blotzheim, U.N. & K.M. Bauer, 1980. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. 9. *Columbiformes-Piciformes*. Wiesbaden.
- Steeneken, S.F., 1983a. Zwarte kraai. *Corvus corone corone*. In: E.J. Boekema, P. Glas & J.B. Hulscher, *De vogels van de provincie Groningen*. Groningen, pp. 362-363.
- Steeneken, S.F., 1983b. Roek. *Corvus frugilegus*. In: E.J. Boekema, P. Glas & J.B. Hulscher, *De vogels van de provincie Groningen*. Groningen, pp. 365-367.